

11 Foglalkoztatáspolitikai eszközök az oktatási reformok sikerének előmozdítására

[Köllő János]

A szülők rossz foglalkoztatási esélyei több úton is hatnak gyermekeik iskolai teljesítményére és motiváltságára. A szülők, elsősorban az apa munkanélkülisége a gyermekszegénység legfontosabb forrása (BASS-DARVAS-FERGE, 2007, 11–13. o.). DARVAS-TAUSZ (2002) becslései szerint egyharmaddal magasabb az aktív keresővel nem rendelkező családokban az oktatási szükségletek szempontjából deprivált gyermekek aránya, azoké, akik nem rendelkeznek a szükséges iskolaszerekkel, nem jutnak számítógéphez, nem járnak különóra, nem sportolnak, nem kapnak zsebpénzt, vagy nem vesznek részt a tanításon kívüli iskolai programokban. Kimutatták azt is (DARVAS-TAUSZ, 2003), hogy az „esélyteremtő tevékenységektől” (olvasás, mozi, sport, számítógép) való megfosztottság a gyermekek pesszimizmusának, beletörődésének egyik legfőbb forrása. Valamennyi vizsgált társadalmi csoport közül a munkanélküli-háztartásokban találtak a legnagyobb számban ilyen, reményt vesztett gyermekeket. Hasonlóan súlyos következmény, hogy a szülők munkanélkülisége csökkenti az általános iskola utáni továbbtanulás és növeli a középiskolai lemorzsolódás valószínűségét (KERTESI-KÉZDI, 2007).¹ Végül, de nem utolsósorban a munkából tartósan kiszorult vagy kivonult család és szomszédság munkapiaci sikertelensége – és a kudarc előérzete – gyakran az iskolai követelményekkel szembe forduló attitűdöt alakít ki, nemcsak egy-egy tanuló, hanem egész osztályok és iskolák szintjén.

Az oktatás megújítását foglalkoztatáspolitikai intézkedéseknek kell kiegészíteniük. Indokolt az alacsony iskolai végzettségűek munkapiaci helyzetének javítására összpontosítani.

Fontosnak tartjuk ezért, hogy az oktatás megújítására tett lépéseket foglalkoztatáspolitikai intézkedések egészítsék ki, amelyek célja az érettségivel nem rendelkező népesség, ezen belül különösen a nyolc általánost vagy azt sem végzetek foglalkoztatási szintjének emelése. Az erőfeszítéseket két okból is indokolt az alacsony iskolai végzettségűek munkaerő-piaci helyzetének javítására összpontosítani. Egyrészt, a foglalkoztatás ebben a társadalmi csoportban kirívóan alacsony. Mint a 11.1. táblázat mutatja, a diplomások iskolába lépő gyermekeinek 1,2 százaléka, az érettségizettekének 4,6 és a szakmunkás végzettségűekének 13,1 százaléka él olyan családban, ahol nincs dolgozó felnőtt, az ennél alacsonyabb végzettségűek esetében azonban ez az arány 48,4

[1] Az utóbbihoz lásd a lemorzsolódással foglalkozó 4. fejezetet.

[11.1. TÁBLÁZAT] A HATÉVES GYERMEKEK SZÜLEINEK FOGLALKOZTATÁSA (2003–2006. ÉVI ÁTLAGOK)

A HÁZTARTÁSBAN ELŐFORDULÓ LEGMAGASABB ISKOLAI VÉGZETTSÉG	AZ APA NEM DOLGOZIK ^{a,b}	A HÁZTARTÁSBAN SENKI SEM DOLGOZIK ^b
0–8 osztály	50,5	48,4
Szaktanulmányok végző	18,1	13,1
Középiskola	8,9	4,6
Főiskola, egyetem	4,7	1,2
Összesen	16,1	12,0

^a A munkaerő-felvétel kutatók számára elérhető adatbázisaiban a megkérdezettek családi állása (gyermek, szülő, együttélő rokon) bonyolultabb családösszetétel esetén nem állapítható meg. A fenti adat azokra a hatéves (hetedik életévükben lévő) gyermeket nevelő háztartásokra vonatkozik, amelyekben legfeljebb egy 25 évesnél idősebb férfi élt.

^b Dolgozik: legalább egy óra jövedelemtermelő munkát végzett a kérdezést megelőző héten.

[FORRÁS] KSH munkaerő-felvétel.

százalék. A másik ok, hogy a munkapiac „alsó” szegmensében különféle korlátok és költségek gátolják a piaci alkalmazkodást – mint a minimálbér-szabályozás vagy az elérhető bérekhez képest különösen magas közlekedési és gyermekelhelyezési költségek –, ami indokoltá teszi az állami beavatkozást.

Fontos tudatosítani, hogy az alacsony iskolázottságú népesség munkából való kiszorulása nem statisztikai látszat; nem világjelenség, amivel szemben hiába is próbálnánk fellépni; és nem csak a roma népességet sújtó probléma. a) Sokan gondolják, hogy a KSH által közölt foglalkoztatási adatok „csak a bejelentett állással rendelkezők arányát tükrözik”. Valójában a KSH munkaerő-felvételéből származó foglalkoztatási adatok már magukban foglalják a nem regisztrált munkavégzés egy – valószínűleg nem csekély – részét. A mezőgazdasági foglalkoztatás több mint kétszer, az építőipari és szolgáltatásbeli foglalkoztatás kétszer magasabb a munkaerő-felvételben, mint az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság – számára bejelentett – munkaviszonyokat regisztráló nyilvántartásaiban. Összgazdasági szinten, az aggregált foglalkoztatásban 20 százalékos a többlet (ELEK-SCHARLE-SZABÓ-SZABÓ, 2008), a 0–8 osztályt végzetteknel pedig becslés szerint 33 százalékos. (Ez utóbbi egyben azt is jelenti, hogy a bejelentett munkát végzők aránya ebben a társadalmi körben a 25–64 évesek körében alig haladja meg a 25 százalékot.) A rejtett munka egy részét természetesen a munkaerő-felvétel és más adatfelvételek sem figyelik meg. A közvetett megfigyeléseken alapuló kutatások (MOLNÁR-KAPITÁNY, 2006; SZABÓ, 2007) azonban arra utalnak, hogy a munkaerő-felvételhez hasonló adatfelvételekben magukat munkanélkülinek vagy inaktívnak mondók, valamint az alkalmi munkások társadalmi hátrányait nem szünteti meg a feketemunka: nemcsak a jövedelmük, hanem a fogyasztásuk is alacsony, és sokkal elégedetlenebbek az életükkel – azonos bevallott jövedelem mellett –, mint foglalkoztatott társaik.

b) Az alapfokon iskolázott népesség szélsőséges mértékű kiszorulása nem világméretű, nem is magyar, hanem jellegzetesen közép-kelet-európai, poszt-

Az alacsony iskolázottságú népesség munkából való kiszorulása nem statisztikai látszat, nem világjelenség, és nem csak a roma népességet sújtó probléma.

szocialista jelenség. Foglalkoztatási arányuk az összes visegrádi országban kívül esik a nyugati szóródási tartományon, miközben az iskolázottabb rétegek foglalkoztatási rátája eléri vagy megközelíti a nyugati szintet (a középfokon végzett lengyeleket leszámítva). A kiszorulási folyamat már a rendszerváltás előtt megkezdődött, és napjainkig sem ért véget. Miközben a nyugati OECD-ben a képzetlenek foglalkoztatási helyzete valamelyest javult *a kilencvenes évek második felében*, térségünk több országában is két számjegyű romlás következett be. (Ezalól éppen Magyarország volt kivétel, ahol a nagy visszaesésre néhány évvel korábban került sor.) *Az ezredforduló óta* az olló még tágabbra nyílt: 2001 és 2004 között a 25–64 éves, általános iskolát végzett népességben a foglalkoztatottak aránya az OECD egészében 57-ről 61 százalékra emelkedett, Csehországban azonban 47-ről 43 százalékra, Lengyelországban 41-ről 37 százalékra, Szlovákiában 30-ről 23 százalékra csökkent (OECD, 2006, A8.1 táblázat).

c) Az általános iskolát végzettek munkából való kiszorulása – a diszkriminációval súlyosbítva – különösen súlyosan érinti a roma népességet, de nem tekinthető „romaproblémának”. KEMÉNY-JANKY-LENGYEL (2003, 18. és 105. o.), valamint a munkaerő-felvétel adatai alapján a 0–8 osztályt végzett, munkavállalási korú *nem dolgozó* népességben a cigányok aránya a férfiaknál legfeljebb 30-40 százalékosnak, a nőknél 30 százalék alattinak becsülhető.

Az, hogy az alacsony iskolázottságú magyar népességnek a munkavállaláshoz szükséges alapkészségei mélyen az európai átlag alatt vannak (OECD, 2000), nem jelenti, hogy a foglalkoztatáspolitikai helyzet javulásáig tétlenségre van kárhozható. Az alapkészségek fontosak, de nem döntenek el mindent: a foglalkoztatási ráták a népesség képzettségének legkülönbözőbb szintjein – a jelenlegi magyar szinten is – széles sávban szóródnak.² Korlátok között, de lehetséges javítani az alacsony iskolai végzettségű és rosszul képzett népesség munkapiaci helyzetén, és nemcsak nem kell, nem is szabad arra várni, hogy a foglalkoztatási problémát tíz-húsz éves időtávon maga az oktatási reform oldja meg. Bizonyos hátrányokon, intézményi és gazdaságszerkezeti adottságokon nem lehet változtatni: viszonylag kicsi az önfoglalkoztatáson, családi gazdálkodáson alapuló hagyományos kistermelői szféra, ami a képzetlen munkaerő fő foglalkoztatója a hozzánk hasonló fejlettségű országokban (MALONEY, 2004); a bérek felzárkóztatása rontja Magyarország versenyképességét az egyszerű és a bérigényes technológiák világában; a jóléti rendszer radikális átalakítása kiszámíthatatlan politikai kockázatokkal járna. Marad tér azonban ezeken a kereteken belül is arra, hogy a kormányok javítsák az érettségivel nem

[2] Az alapképzésben iskolázott népesség írás-olvasási jártasságait mérő teszteredmények (OECD, 2000) és a népesség foglalkoztatási szintje (OECD, 2003) között igen szoros kapcsolat mutatható ki: az előbbi egy százalékkal magasabb szintje az utóbbi majdnem egy százalékkal magasabb szintjét valószínűsítette az ezredfordulón abban a 18 országban, ahol mindkét tényezőről rendelkezünk adatokkal. Ugyanakkor a közel azonos teszteredményt felmutató országok között is jelentős, 10-20 százalékpontos foglalkoztatási szintbeli különbségek mutatkoznak más tényezők (a gazdasági szerkezet, a bérek, a jóléti rendszerek, a foglalkoztatáspolitikai) függvényében.

Lassabb ütemben csökkenjen a képzetlen munkakörök száma, és ugyanakkor hatékonyabbá váljanak a munkahelyek és a munkanélküliek egymásra találását segítő mechanizmusok!

rendelkezők foglalkoztatási esélyeit, a munkavállalást számukra vonzóbbá, az inaktivitást kevésbé kifizetődővé tegyék.

A kialakult „alacsony egyensúlyi” állapot megtörésének feltétele, hogy az ediginél lassabb ütemben csökkenjen a képzetlen munkakörök száma, és ugyanakkor hatékonyabbá váljanak a munkahelyek és a munkanélküliek egymásra találását segítő mechanizmusok. Az üres állások kínálatának növekedésére (csökkenésének lefékeződésére) akkor számíthatunk, ha a munkanélküliség erőteljesebb nyomást gyakorol a képzetlen munka alkalmazási költségeire. Ezt az állam az álláskeresés ösztönzésével, a piacról való távolmaradást ösztönző jóléti rendszerek átalakításával, a béralkalmazkodási korlátok (minimálbér, bértáblák, középszintű kollektív bérmegállapodások) eltávolításával vagy puhításával, valamint az alacsony kereseteket sújtó közterhek mérséklésével mozdíthatja elő. A „találati hatékonyság” javulása egyrészt a keresett és a kínált állások jellemzőinek közeledését, másrészt a piaci tranzakciós költségek mérséklődését feltételezi.

■ DIAGNÓZIS

A 2001 óta folytatott minimálbér-politika rontja a képzetlen munkaerő foglalkoztatási esélyét.

1. A 2001 óta folytatott minimálbér-politika (példátlan mértékű emelés 2001–2002-ben, majd meg-megújuló kísérletek a kialakult szint tartására) rontja a képzetlen munkaerő foglalkoztatási esélyét. A nagy minimálbér-emelések után elvégzett hatásvizsgálatok rámutattak, hogy azok következtében a versenyszférában – azon belül főleg a kisvállalatoknál – csökkent a foglalkoztatás, romlott az alacsony bérű foglalkoztatottak esélye a munkahelyük megtartására, akárcsak az alacsony bérű munkanélküliek esélye arra, hogy állást találjanak (KERTESI-KÖLLŐ, 2004). Az emelések ráadásul rontották a költségvetés pozícióját (HALPERN-KOREN-KÖRÖSI-VINCZE, 2004), és a jövedelmi egyenlőtlenséget is csak kismértékben csökkentették (SZABÓ, 2007). A minimálbéren fizetettek ugyanis jellemzően nem első keresők a háztartásban, nem családfenntartók, és nem tartoznak az alsó jövedelmi kategóriákba.³

A minimálbér-politikát erősen átszínezi az a meggyőződés, hogy a minimálbéren bejelentettek számottevő része további készpénzes kifizetésekben részesül. Valóban, a minimálbéren fizetettek – akik az összes foglalkoztatott durván egytizedét tették ki az elmúlt három-négy évben – mintegy 10 százaléka vállalkozó, vállalati vezető vagy szabadfoglalkozású (ügyvéd, építész, művész, ügynök és a többi), és egy további, hasonló nagyságú csoportjuk magas bérű foglalkozásokban található. A minimálbéresek nagyobb része azonban alacsony

[3] Mivel még közgazdászok is gyakran hivatkoznak arra, hogy 2001–2002-ben nem csökkent a foglalkoztatás, érdemes hangsúlyozni, hogy a hivatkozott kutatások nem azt vizsgálták, hogy visszaesett-e a foglalkoztatás a minimálbér-emeléseket megelőző időszakhoz képest, hanem hogy csökkent-e a minimálbér-emelések elmaradása esetén várható szinthez képest.

bérű munkakörben – segéd munkásként, anyagmozgatóként, őrként, portásként, takarítóként, kereskedelmi és könnyűipari fizikai munkásként – dolgozik, és nagy valószínűséggel valóban a minimálbér szintjén keres. A minimálbér szintjének emelésével csökkenthető az „álminimálbéresek” adóelkerülése, de ez a megoldás rontja a valódi minimálbéresek álláshoz jutási esélyeit.⁴

Hasonló hatással jár a minimális járulékalap bevezetése is. A jelenlegi szabályozás szerint a járulékok legalább a minimálbér kétszerese után fizetendők, de a vállalkozás mentességet kaphat, amennyiben bizonyítani tudja, hogy a vállalkozás jövedelme nem teszi lehetővé ilyen színvonalú bérek kifizetését. A szabályozás ebben a formában durva, és adózási szempontból kevésbé hatékonyan működik. A minimális járulékalap meghatározása az elvárt jövedelem szerinti adóztatást jelent, az elvárható (munka)jövedelem azonban a vállalkozás számos jellemzőjétől – ágazat, tőkefelszereltség, képzettségi szint – függ. Egy egységes minimális járulékalap egyes vállalkozásokat túladóztat, illetve évente ismétlődő hatósági procedúrára kényszerít, mások elé viszont a jövedelem egy részének eltitkolása esetén is könnyen átugorható mércét állít. Az elvárt jövedelem szerinti adóztatás a vállalkozások jellemzőihez igazodó, differenciált járulékmínimumok meghatározását kívánja meg, ami első lépésben nem hatósági feladat, a rendszer kialakítását gondosan specifikált termelési függvények ökonometriai elemzésének kell előkészítenie. A járulékalapok differenciálása esetében a munkaerő-piaci rugalmasság szempontját is szem előtt tartó megoldás, ha az adóhatóság a meghatározott bérlimiteket el nem érő vállalkozásoknál nagyobb gyakorisággal folytat egyedi vizsgálatokat, de a munkaügyi szabályozás nem kényszeríti a vállalatokat a szóban forgó limitek kifizetésére (ehhez hasonló eljárást követ a kisvállalkozások jövedelemeltagadásával ugyancsak régóta küszködő Olaszország).

A munkanélküli-segélyezési rendszerben a munkaerőpiacról való távolmaradást támogató programok dominálnak.

2. A széles értelemben vett munkanélküli-segélyezési rendszerben a munkaerőpiacról való távolmaradást támogató programok dominálnak. Az alacsony iskolázottságú, nem foglalkoztatott népesség személyes jövedelmének biztosításában sem a munkanélküli-segély, hanem a gyermektámogatások, a rendszeres szociális segély, valamint – már igen fiatal korban is – a korhatár előtti nyugdíj (főként a rokkantsági járadék) játszanak főszerepet, mint azt a 11.2. táblázat mutatja a kisiskolások szüleinek korosztályaira (25–44 évesek).

A korhatár előtti nyugdíjba vonulást erőteljesen befolyásolják az egyén munkapiaci kilátásai (CSERES-GERGELY, 2007), és várható, hogy a nyugdíj-, illetve járadékkérelmek mennyisége az öregségi nyugdíjra jogosultságot nem szerzők növekvő száma miatt nőni fog (AUGUSZTINOVICS-KÖLLŐ, 2007).

A gyermekgondozáshoz nyújtott állami támogatások rendszere – aminek igénybevételében szintén kimutatható a foglalkoztatási esélyek erőteljes szerepe (BÁLINT-KÖLLŐ, 2008) – szélsőséges mértékben torzított a passzív támo-

[4] Ugyanakkor a bérek – csak elméletben elképzelhető – teljes kifehéritése is csak igen szerény, a GDP 1 százalékánál jóval kisebb költségvetési többletbevétellel kecsegtet (KÖLLŐ, 2008).

[11.2. TÁBLÁZAT]

A 25–44 ÉVES, 0–8 OSZTÁLYT VÉGZETT FÉRFIAK ÉS NŐK MEGOSZLÁSA FOGLALKOZTATOTTSÁG ÉS A LEGFONTOSABB JÖVEDELEMTANSZFEREK SZERINT (2003–2005)

	NŐK		FÉRFIAK	
	25–34 éves	35–44 éves	25–34 éves	35–44 éves
Dolgozik ^a	34,4	47,8	63,7	60,0
Munkanélküli-segélyt kap	1,8	2,8	2,9	2,7
Szociális segélyt kap ^b	6,6	6,6	8,7	9,5
Gyesen–gyeden–gyeten van	34,3	11,1	0,6	0,8
Rokkantsági nyugdíjas, rokkantsági járadékos	5,8	14,1	6,7	13,6
A fenti transzferek egyikét sem kapja	17,1	17,5	17,4	13,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

^a Dolgozik: legalább egy óra jövedelemtermelő munkát végzett a kérdezést megelőző héten. Azok, akik munka-végzés mellett kaptak valamilyen támogatást, a dolgozók között szerepelnek.

^b Jövedelemplótó támogatás, rendszeres szociális segély, nyugdíj előtti munkanélküli-segély.

Minta: a nappali tagozatos tanulók kizárásával. *Mutatók:* a megfelelő negyedéves adatfelvételi hullámok adataival számolt súlyozott átlagoknak az évhármasokra számított súlyozatlan átlagai.

[FORRÁS] Munkaerő-felvételek, 2003–2005.

gátások javára. Az OECD (2007) kimutatása szerint valamennyi tagország közül Magyarország költ legtöbbet a kisgyermekes szülők otthonlétét támogató készpénzes támogatásokra, egy-egy megszülető gyermekre vetítve, a kiadást az egy főre eső GDP százalékában mérve. A magyar kiadási szint az OECD-átlag háromszorosa, az osztrák érték közel duplája, a svéd szint másfélszerese. Ugyanakkor a háromévesnél fiatalabb gyermekek nagyon kis része jár bölcsődébe (a kelet- és dél-európai, török és mexikói gyermekekhez hasonlóan). Ennek megfelelő képet mutatnak a foglalkoztatási adatok. Míg a női foglalkoztatás szintje csak kevéssel marad el az OECD átlagától, az anyáké valamennyi tagország közül Magyarországon a legalacsonyabb. A 0–2 éves gyermeket nevelő anyák foglalkoztatási rátája a legalacsonyabb, a 3–5 éves gyermeket nevelőké pedig a második legalacsonyabb (Szlovákia után). Nálunk a legszélesebb a rés a 0–2 éves kisgyermeket, illetve a nagyobb (6–16 éves legfiatalabb) gyermeket nevelő anyák foglalkoztatási rátái között.⁵ Az elmúlt tíz évben az anyák átlagosan 4,7 munkán kívül töltött év után léptek ki a gyermektámogatási rendszerből, részben a bölcsődék hiánya miatt kényszerből (BÁLINT-KÖLLŐ, 2008).

A választási lehetőséget megteremtő gyermekintézmények fenntartása sokba kerül, egy bölcsődei férőhely havi fenntartási költsége eléri a 125 ezer forintot. A nettó költség azonban ennél lényegesen alacsonyabb, ha figyelembe vesszük a nem dolgozó anyáknak nyújtott készpénzes támogatást és a munkavégzés hiányában elmaradó adóbevételeket, valamint számolunk a családi napközi – mint olcsóbb forma – lehetőségével.⁶ Az elmaradó hasznot is fi-

[5] Lásd az OECD (2007) adatbázis PF7.2, PF11.1., LMF2.1. és LMF2.2. számú ábráit.

[6] 2006-ban 106 ezer forintra becsülhetjük azoknak a gyesen lévő anyáknak a várható bruttó havi keresetét, akiknek a legkisebb gyereke a harmadik életévében volt. (Becslés a bértarifa- és a munka-

gyelemben vevő kalkuláció mellett a nemzetközi összehasonlítás is arra utal, hogy a női foglalkoztatás emelhető a családtámogatásra fordított teljes ráfordítás növelése nélkül. SCHARLE (2007b) becslése szerint a GDP egy ezrelékének – ami a nálunk gyesre-gyedre-gyetre fordított összeg egyhatodának felel meg – átcsoportosítása a természetbeli anyasági támogatások javára (a készpénzes juttatások rovására) a 25–54 éves nők foglalkoztatásának 1,6 százalékpontos növekedését valószínűsíti, a nemzetközi trendek alapján.⁷

Alaposan dokumentált tény, hogy a *tartós munkanélküliek segélyezésére* kialakult rendszer (rendszeres szociális segély és közmunkák) nem a munkakészség vizsgálatára, nem is a munkapiacra történő visszajutás támogatására, hanem a gyakorlatban a helyi kommunális feladatok elvégzésére és a legszegényebb családok egyedi döntései alapján történő segélyezésére szolgál. A helyben végzett munkák zöme jellegében az alkalmi munkák világába sorolható, nem fejleszti a résztvevők emberi tőkéjét (SZALAI, 2007; KERTESI, 2006). A segélyezettek elhelyezkedési esélye a rendszer bevezetésekor alig nőtt (GALASI-NAGY, 2002), ma is alacsony (FIRLE-SZABÓ, 2007), a tartós munkanélküliek és a munkaügyi kirendeltségek közötti kapcsolat a rendszer bevezetése után meglazult.

3. Az érettségivel nem rendelkezők foglalkoztatási esélyeit nagymértékben rontja, hogy nem rendelkeznek a szolgáltatásokban és a modern gyáripárban keresett, a folyamatos alkalmazkodáshoz szükséges alapkészségekkel. Ennek ellenére, miközben Magyarországon általában is kevesen vesznek részt a felnőttképzésben, az alapfokon iskolázottak átképzésben való részvétele abszolút és relatív értelemben is alacsony szintű. A 11.1. ábrán néhány európai ország felnőttképzési adatait hasonlítjuk össze HÁMORI (2007) alapján. Látható, hogy alacsony átlagos részvétel esetén a képzetlen munkások részvételi hátránya nagyobb, a volt szocialista országokban azonban még az alacsony átlagos részvételi arányt figyelembe véve is jelentős a lemaradás. (Az adatok értékelésekor figyelembe kell venni, hogy az alapkészségek hiánya súlyosabban esik a latba nálunk, mint Olaszországban vagy Görögországban, ahol sokkal elterjedtebb az önfoglalkoztatás, és nagyobb a mikrovállalati szféra.) Úgy gondoljuk, hogy az átképzésből való kirekesztődés tovább csökkenti

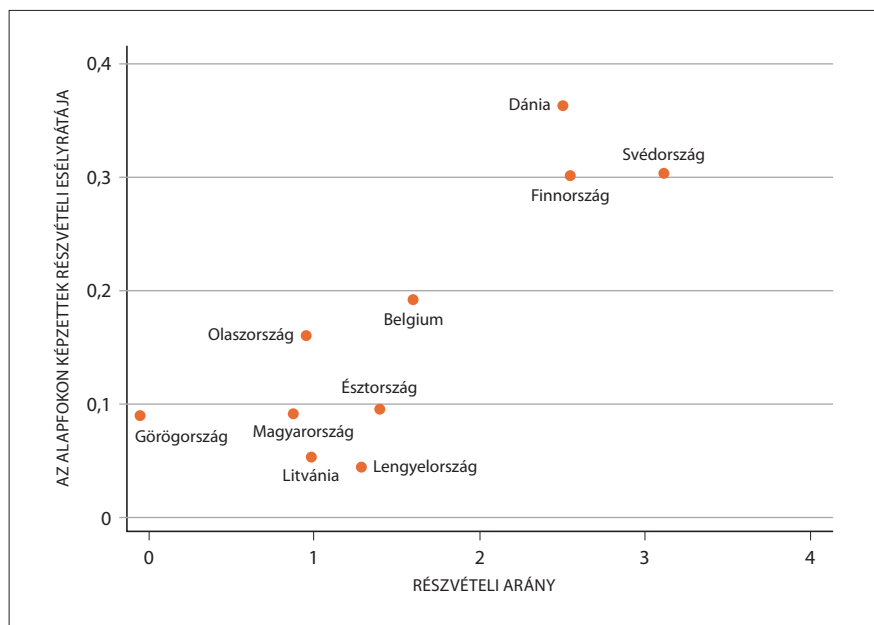
Az alapfokon iskolázottak részvétele az átképzésben abszolút és relatív értelemben is alacsony szintű.

erő-felvétel adatai segítségével adható, figyelembe véve az ilyen anyák iskolázottság szerinti összetételét, valamint a kihagyásból származó 10 százalékos körüli kereseti veszteségüket is.) A kereset teljes adó- és járulékkerthe 74 ezer forint volt. Ezt és a 26 ezer forintos gyeset figyelembe véve, a bölcsődei férőhely nettó fenntartási költsége csak havi 25 ezer forintnak adódik, és várhatóan ennél is alacsonyabb, ha figyelembe vesszük, hogy a gyesről bölcsődére váltók inkább a magas keresetűek közül kerülnek ki. (A számítás a térítési díjtól, adókedvezményektől és munka melletti gyesetől mentes alapesetre vonatkozik.) Hasonló számítás alapján *családi napközi* esetén, amelynek a fenntartási költsége csak havi 58 ezer forint, a költségvetésnek 16 ezer forint nettó *bevétele* származna az anya munkába állásából.

[7] Szükség van annak a ténynek a tudatosítására is, hogy mára erős pozitív korreláció alakult ki a női foglalkoztatási szint és a termékenység között az OECD-országokban: a hosszú otthonlét nem szükséges feltétele a népesség gyarapodásának.

[11.1. ÁBRA]
A felnőttképzésben
való részvétel
és az alapkön végzetek
résztvételi hátránya
tíz európai országban
az ezredfordulón

[FORRÁS] Európai munkaerő-
felvétel 1999, 2001, 2003.

Megjegyzés Az ábra vízszintes tengelyén a résztvevők arányának logaritmusa látható. Az 1-es érték 2,7 százalékos, a 2-es 7,4 százalékos, a 3-as 20 százalékos részvételi aránynak felel meg. A logaritmusskálát a rendkívül nagy különbségek miatt alkalmazzuk. A függőleges tengelyen szereplő mutató az alapkön (ISCED 0-2 szinten) képzettek részvételiesély-rátáját mutatja a diplomásokhoz viszonyítva, azonos nem, életkor és munkaerő-piaci státusz esetén. A részvételi arány a 27 évesnél idősebb, nem tanuló népességre vonatkozik, és azt jelzi, hányan vettek részt bármilyen képzésben a kérdéset megelőző négy héten. Az ábra az 1999., 2001. és 2003. évi átlagértékek alapján készült. A számításokról részletesen lásd HÁMORI (2007) háttér tanulmányát.

a képzetlenek amúgy is rossz elhelyezkedési esélyeit, és ez akkor is igaz, ha a *jelenlegi* felnőttképzési kínálat kevésbé alkalmas az iskolázatlan munkaerő piacképességének fokozására.

A képzési kínálat változásának iránya nehezen jelezhető előre. Az Új Magyarország Fejlesztési Terv operatív programjai (Támop 3.2-3.4, TIOP 3.1-3.4.) tükrözik azt a felismerést, hogy a technológiai változásokhoz csak megfelelő alapkészségek birtokában lehet alkalmazkodni, amelyek különösen az alacsony iskolázottságúaknál hiányosak. E szempontból kiemelkedő jelentőségűek az írás-olvasási, informatikai és szociális jártasságokat javító „átfogó tanulási programok”. Ugyanakkor a rangsorba nem állított prioritások sokfélesége miatt nem látunk garanciát arra, hogy a hiányzó alapkészségek pótlása megfelelő súllyal szerepel majd a programok között (ez elsősorban a Támop 3.2.-re vonatkozik). A Támop a legkülönbélebb vállalati átképzési programok támogatására vállalkozik, a továbbképzés tartalmának meghatározásában döntő szerepet szán a kamaráknak, és a címében megjelölt céltől (*Az alkalmazkodóképesség javítása*) eltérően, a konkrét technológiákhoz kapcsolódó, gyakorlati képzés súlyát tervezi növelni.

Abban, hogy a munkanélküliség terhei aránytalanul nagy mértékben terhelődnek a 0–8 osztályt végzettek, fontos szerepet játszik a szakképzés alacsony színvonala.

A helyi válsághelyzetek nem küzdhetők le a támogatások erőteljesebb koncentrációja nélkül.

A foglalkoztatáspolitikai célú közkiadások nem kellően szelektívek, ami az erőforrások elcsorgásával fenyeget, és azzal, hogy nem jut elég támogatás a rászorulóknak.

4. Abban, hogy a munkanélküliség terhei aránytalanul nagy mértékben terhelődnek a 0–8 osztályt végzettek, fontos szerepet játszik a szakképzés alacsony színvonala, az, hogy az elmúlt két évtizedben a szakmunkás végzettségűek más munkalehetőség hiányában tömegesen szorították ki a képzetleneket a legegyszerűbb foglalkozásokból is (a szakmunkásoklevél értékvesztéséről és ennek következményeiről lásd például KERTESI-VARGA, 2005; KÉZDI-VARGA, 2007).

5. Olyan helyi válsághelyzetek állandósultak az ország városokkal el nem látott kistérségeinek egy részében, amelyek nem küzdhetők le jelentős összegű állami segítségnyújtás és ennek feltételeként a támogatások erőteljesebb koncentrációja nélkül. A kirívóan rossz helyzetben lévő kistérségek száma nem nagy: tíznél kevesebb, a rendszerváltás kezdete óta súlyos válságban lévő területről van szó. E területek falvaiban az alacsony iskolázottságú falusi munkanélküliek elhelyezkedését – valamint a jobb iskolákba való eljutást is – erősen korlátozza a városi munkaerőpiacok elérésének magas költsége (KERTESI, 2000; BARTUS, 2003).

6. A foglalkoztatáspolitikai célú közkiadások nem kellően szelektívek, rendkívül tágan határozzák meg a támogatásra érdemes tevékenységek és munkavállalói csoportok körét. Ez az erőforrások elcsorgásával, jelentős holtteher-vesztéssel fenyeget, és azzal, hogy nem jut elég támogatás a rászoruló csoportoknak.

Magyarország jelenleg (az EU-direktívák szellemével ellentétesen) bértámogatási programok sokaságát üzemelteti. Bérszubszencióhoz lehet jutni: esetenként kifejezetten erre a célra létrehozott „munkaerő-piaci programok” bérköltség-támogatása formájában; regionális beruházási támogatás és foglalkoztatási támogatás részeként; munkaerő-piaci program keretében nyújtható munkahelyteremtő támogatásként; képzési és utazási támogatás formájában; közhasznú munkahely és alkalmi munkaviszony létesítésével; a munkahely megőrzése jogcímén, „annak elkerülésére, hogy a munkáltató gazdasági helyzetére tekintettel [akár egy főt érintő – *K. J.*] létszámleépítést hajtson végre”; a Start, a Start-plusz és a Start-extra programok keretében; valamint adókedvezmények útján (tétéles egészségügyi hozzájárulás megfizetése alóli mentesség, adókedvezmény álláskeresők alkalmazása esetén, minimálbér szja-mentessége).

A jogosultak köre széles, egyes esetekben nem is korlátozott. A különböző programokban rászorulóknak minősülnek a pályakezdők; a „munkahelyük elvesztésével fenyegetett személyek”; azok, akiket „átképzés hiányában a munkahelyük elvesztése fenyegetne”; az „elbocsátásban érintett munkavállalók”; a regisztrált álláskeresők; a tartós munkanélküliek; a gyedről és gyesről visszatérők; a 45 évesnél idősebbek vagy azok az 50 évesnél idősebbek, akiknek a közhasznú foglalkoztatására egészségügyi, szociális, művelődési, közoktatási vagy környezetvédelmi tevékenység keretében kerül sor.

A támogatást általában viszonylag rövid időre (egy év), de gyakran hosszú foglalkoztatási kötelezettség kikötésével vagy olyan egyéb megkötésekkel nyújtják, amelyek a visszaélést esetleg mérsékelhetik, de rontják a piaci alkalmazkodást.⁸

A magyar támogatási gyakorlatban igen kevésbé érvényesül az az elv, hogy a keresleti oldali támogatások csak két esetben tekinthetők indokoltnak: ha a támogatással olyan munkahelyteremtő beruházások valósulnak meg, amelyek jelentős hasznot hajtanak valamely harmadik félnek, vagy ha a támogatás valamilyen piaci korlátot vagy kudarcot segít leküzdeni vagy megelőzni. Az előbbi megfontolás alapján indokolt lehet néhány kiemelkedő jelentőségű munkahelyteremtő beruházás szubvencionálása. Az utóbbi érv elsősorban az alacsony iskolázottságú munkaerő támogatásához nyújt alapot. Ezzel magyarázható, hogy miközben az általános munkahely-teremtési és munkahely-megőrzési támogatásokat a közgazdászszakma (és az Európai Unió) piactorzítónak tartja és kifejezetten ellenzi, a képzetlen vagy más okból alacsony termelékenységű munkaerő keresleti oldali támogatására – sokkal kevésbé kiélezett helyzetekben is, mint amilyen Közép-Kelet Európában kialakult – számos javaslat született a közgazdasági „főáramba” (*mainstream*) sorolható közgazdászok tollából is (AKERLOF-ROSE-YELLEN-HESENIUS, 1991; PHELPS, 1994; SNOWER, 1994; KATZ, 1996; NICKELL-BELL, 1996).

■ JAVASLATOK

A kormány álljon ellen a minimálbér/átlagbér arány növelésére irányuló nyomásnak.

1. Javasoljuk, hogy a kormány álljon ellen a *minimálbér/átlagbér arány* növelésére irányuló nyomásnak, világossá téve, hogy ezt nem a munkáltatói érdekeknek engedve teszi, hanem a szakszervezetek által igen kevésbé képviselt, képzetlen munkavállalói csoportok foglalkoztatásának védelmében, és annak tudatában, hogy a minimálbér mint szociálpolitikai eszköz nem hatékony, hogy Magyarországon a minimálbér/átlagbér arány nem tekinthető alacsonynak, és hogy – szemben a gyakran elhangzó hivatkozással – nem vállaltunk kötelezettséget az arány emelésére.⁹

[8] Az idézetek a Szociális és Munkügyi Minisztérium honlapjáról származnak: www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=11798.

[9] Magyarország aláírta az 1961. évi, 1996-ban megújított Európai Szociális Chartát, amelynek II. rész 4. cikkely első bekezdése értelmében a kormány elismeri a munkavállalók jogát a maguk és családjuk tisztas megélhetéséhez szükséges bérekhez. A 68 százalékos minimálbér/átlagbér arányra tett 1977. évi *ajánlás* egy, a Charta alkalmazásának felügyeletére létrehozott, kilenc tagú független szakértői testülettől (*Committee of Independent Experts*) származik, amit az a későbbiekben 60 százalékra módosított. Magyarország nem (sem) írt alá olyan dokumentumot, ami a minimálbér/átlagbér arány ilyen szintjének elérésére kötelezné. A szakértői testület ajánlását az Európai Unió egyetlen tagországa sem követi: a minimálbér/átlagbér arányok 30 és 50 százalék közé esnek. 2004-ben Magyarország a 7. helyen állt a kibővített Európai Unióban a minimálbér/átlagbér arány szerint képzett rangsorban.

a munkáltatót az igazolt hiányszásokért kompenzáló utalvány (meghatározott plafonig), valamint a gyermekintézmények igénybevételét könnyítő egyéni támogatások. Az aktívabb támogatás – a piacképességet fokozó és az elhelyezkedést segítő szolgáltatások – felé történő elmozdulás a rossz munkaerő-piaci helyzetben lévő családok esetében is indokolt.¹⁰

Kutatás a helyi jóléti rendszer átalakításának előkészítésére

6. A reintegráció szempontjából diszfunkcionális *helyi jóléti rendszer* átalakításra szorul. Ehhez azonban elengedhetetlen előzetes kutatás elvégzése, mert jelenleg teljességgel hiányoznak az ésszerű politikát megalapozó adatok. Mivel a rendszeres szociális segély jövedelemfüggő, lehetőség van olyan, azonos képzettségű és munkapiaci előéletű, hasonló anyagi helyzetű egyének összehasonlítására, akik közül egyesek kapnak, mások nem kapnak segélyt, ami lehetővé teszi a jóléti és foglalkoztatási hatások megbízható felmérését. Egy ilyen módszerrel végzett longitudinális adatfelvételt és elemzést elengedhetetlenül szükségesnek tartunk a rendszer bármiféle átalakítása előtt, mert a rendszeres szociális segély és a közmunka – elsősorban a munkahelyektől elzárt településeken – a szegények fontos jövedelemforrása. A felvétel költségigénye 30-50 millió forint.

Célul tűzhető ki, hogy az alapfokon végzettek jelenlegi, 0,1 alatti részvételi esélyrátája 2013-ig legalább a duplájára emelkedjen, a hiányzó alapkészségeket fejlesztő programok részaránya folyamatosan növekedjen.

7. Javasoljuk, hogy a Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program Irányító Hatósága rendszeresen végezzen az érettségivel nem rendelkezők átképzési részvételi hátrányának alakulására vonatkozó számításokat a szolgáltatóktól független adatok (KSH munkaerő-felvétele) segítségével, továbbá elemezze a képzések összetételét a foglalkoztatási szolgálat adatai alapján. Célul tűzhető ki, hogy az alapfokon végzettek jelenlegi, 0,1 alatti részvételi esélyrátája 2013-ig legalább a duplájára emelkedjen (megközelítve a nyugat-európai összehasonlításban egyébként igen alacsony olasz és belga szintet), és hogy folyamatosan növekedjen a hiányzó alapkészségeket fejlesztő programok részaránya. A megfelelő képzési programok kialakítása nehezen képzelhető el a külföldi tapasztalatok átvétele, a képzők képzése nélkül. Indokoltnak tartjuk ezért olyan tananyagfejlesztő programok befogadását, amelyek a sikeresnek bizonyult külföldi gyakorlat honosítását tűzik ki célul. A megfelelő programok kiválasztódásához továbbá elengedhetetlenül szükséges az átképzési projektek rendszeres, szakszerű hatásvizsgálata is.

A mainál szigorúbb kritériumok alapján, sokkal szűkebben kellene meghatározni a célzott támogatásra szoruló földrajzi egységek körét.

8. A legsúlyosabb *helyi válsághelyzetek* feloldása a jelenleginél lényegesen magasabb támogatási ráfordításokat kíván meg. Ahhoz, hogy az átfogó válságkezelési programok finanszírozhatók legyenek, a mainál szigorúbb kritériumok alapján, sokkal szűkebben kellene meghatározni a célzott támogatásra szoruló

[10] A munkaügyi kirendeltségek jelenleg a gyermektámogatásokat igénybe vevők 2-3 százalékát tartják nyilván munkanélküliként, noha több mint 10 százalékuk munkanélküliként, majdnem 40 százalékuk pedig inaktívként lép ki a rendszerből, és feltehető, hogy ismeretlen, de nem jelentéktelen százalékuk huzamosan az is marad.

földrajzi egységek körét, világossá téve, hogy *kivételesen* rossz helyzetben lévő kisebb térségek *kivételes* támogatásáról van szó.

a) A helyi kezdeményezésekre támaszkodó, kis költségvetésű „tanulóprogramok” mellett¹¹ nagyobb léptékű infrastrukturális beruházásra és képzési ráfordításra van szükség (Támop, TIOP, Közop, ROP – a társadalmi megújulási, a társadalmi infrastruktúra, a közlekedési és a regionális operatív programok előirányzatain belül).

b) A közlekedési szűk keresztmetszetek feloldására irányuló akciók esetében az elbírálásban élvezzenek előnyt azok a fejlesztések, melyek megkönnyítik a saját körzetközpontra túli kistérségi központok elérését az érintett kistérségek nem központi szerepkörű településeiről.

c) A támogatási célterületen indokolt az *önhibájukon kívül hátrányos helyzetű* településeknek biztosított kedvezmények fenntartása a program végéig, az önkormányzat anyagi helyzetének alakulásától függetlenül.

A foglalkoztatáspolitikai célok eléréséhez elengedhetetlen a szakképzés színvonalának javítása.

9. A foglalkoztatáspolitikai célok eléréséhez elengedhetetlen a szakképzés színvonalának javítása, ellenkező esetben tovább folytatódik az a kiszorítási folyamat, ami munkaalkalmak sokaságát veszi el az általános iskolát végzettek elől. A kérdést a 4. fejezetben tárgyaltuk.

■ KÖLTSÉGEK, HASZNOK, KAPCSOLÓDÁS MÁS PROGRAMOKHOZ

Az itt javasolt intézkedések közül a gyermekintézmények hálózatának bővítése és fenntartása jár jelentős költséggel. Kisebbségi egyszerű ráfordítást igényel „A munkához vezető utak” program feltételeinek kialakítása, valamint az alapkészségeket fejlesztő átképzési programok kidolgozása. A többi esetben (és részben a gyermektámogatások esetében is) alapvetően az erőforrások átcsoportosításáról van szó. Ez is generálhat konfliktusokat, mert szerzett jogként felfogott támogatásokat von meg kevésbé rászorult csoportoktól, illetve korlátozza a munkahelymegőrzés és -teremtés címén osztott állami támogatásokat. Ugyanakkor széles körű támogatást kaphat a munka és a gyermekvállalás összeegyeztetésére irányuló törekvés, a nem egészségügyi okokkal összefüggő rokkantnyugdíjazás visszaszorítása (egyidejű segítségnyújtással) és általánosságban az a törekvés, hogy a társadalomból nagyrészt kiszorult/kivonult csoportok vissza tudjanak és akarjanak térni a „munka világába”.

A fejezetben leírtak szorosan kapcsolódnak e könyv más fejezeteiben tett javaslatokhoz. Az általános iskola és a szakképzés színvonalának emelésével

[11] A nagyságrendek érzékeltetésére: az SZMM-UNDP Cserehát Program költségvetése 0,5 milliárd forint. A már meghirdetett „Helyi partnerségen alapuló kisprojektek pénzügyi támogatása” program támogatási költségvetése 156 millió forint, ami szűken elegendő egy budai villa megépítéséhez.

megelőzhető a munkavállalást nehezítő készségbeli hátrányok újratermelődése (2. és 4. fejezet.) A szülői munkanélküliségből a gyermekekre háruló hátrányokat hivatottak tompítani a kisgyermekkorai fejlődés segítésére kidolgozott programok (1. fejezet), valamint a szegregációt féken tartó intézkedések (5. fejezet).

Hivatkozások

- AKERLOF, G. A.-ROSE, A. K.-YELLEN, J. L.-HESSINIUS, H. (1991): *East Germany in from the cold: The aftermath of currency union. Brookings Papers on Economic Activity*, 1. 1-85. o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA-KÖLLŐ JÁNOS (2007): Munkapiaci pálya és nyugdíj 1970-2020. *Közgazdasági Szemle*, 54. évf. 6. sz. 529-559. o.
- BÁLINT MÓNIKA-KÖLLŐ JÁNOS (2008): A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. *Esély*, 2. sz.
- BARTUS TAMÁS (2003): Ingázás. Megjelent: FAZEKAS KÁROLY (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. MTA KTI-OFA, Budapest, 88-101. o.
- BASS LÁSZLÓ-DARVAS ÁGNES-FERGE ZSUZSA (2007): A gyermekszegénység elleni program kimunkálása. A szegénységben élők helyzetének változása, különös tekintettel a gyermekes családokra. Megjelent: *Stratégiai Kutatások, 2006-2007*. MTA-Miniszterelnöki Hivatal, Budapest.
- CSERES-GERGELY ZSOMBOR (2007): Ösztönzési hatások a magyarországi nyugdíjrendszerben. Megjelent: FAZEKAS KÁROLY-CSERES-GERGELY ZSOMBOR-SCHARLE ÁGOTA (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. MTA KTI-OFA, Budapest, 103-115. o.
- DARVAS ÁGNES-TAUSZ KATALIN (2002): A gyermekek szegénysége. *Szociológiai Szemle*, 4. sz. 95-120. o.
- DARVAS ÁGNES-TAUSZ KATALIN (2003): *Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés*. Első változat, www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=258.
- ELEK PÉTER-SCHARLE ÁGOTA-SZABÓ BÁLINT-SZABÓ PÉTER ANDRÁS (2008): *A bérekhez kapcsolódó adóelkerülés mértéke Magyarországon*. Készült a Világbank és a Miniszterelnöki Hivatal *The incentives to work informally* című programja keretében, február, kézirat.
- FIRLE RÉKA-SZABÓ PÉTER ANDRÁS (2007): *A rendszeres szociális segély célzottsága és munkakínálati hatása. Köz-pénzügyi Füzetek*, ELTE TÁTK, április 17.
- GALASI PÉTER-NAGY GYULA (2002): Assistance recipients and re-employment following the exhaustion of insurance benefit. Megjelent: FAZEKAS KÁROLY-KOLTAY JENŐ (szerk.): *The Hungarian labour market. Review and Analysis*. Institute of Economics, Hungarian Employment Foundation, Budapest, 242-253. o.
- HALPERN LÁSZLÓ-KOREN MIKLÓS-KÖRÖSI GÁBOR-VINCZE JÁNOS (2004): A minimálbér költségvetési hatása. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 4. sz. 325-345. o.
- KATZ, L. F. (1996): *Age subsidies for the disadvantaged. NBER Working Paper*, 5679.
- KEMÉNY ISTVÁN-JANKY BÉLA-LENGYEL GABRIELLA (2004): *A magyarországi cigányság, 1971-2003*. Gondolat Kiadó-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- KERTESI GÁBOR (2000): Ingázás a falusi Magyarországon. Egy megoldatlan probléma. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz. 775-798. o.
- KERTESI GÁBOR (2006): *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris, Budapest.
- KERTESI GÁBOR-KÉZDI GÁBOR (2007): Children of the Post-Communist Transition: Age at the Time of the Parents' Job Loss and Dropping Out of Secondary School. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, Vol. 7. No. 2 (Contributions), Article 8. 1-25. o.
- KERTESI GÁBOR-KÖLLŐ JÁNOS (2004): A 2001. évi minimálbér-emelés foglalkoztatási következményei. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz. 293-324. o.

- KERTESI GÁBOR-VARGA JÚLIA (2005): Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. 7–8. sz. 633–662. o.
- KÉZDI GÁBOR-VARGA JÚLIA (2007): Téveszmék és álterápiák. *Figyelő*, 2. sz., január 11.
- KÖLLŐ JÁNOS (2008): *Two Notes on Unreported Employment and Wages*. Készült a Világbank és a Miniszterelnöki Hivatal *The incentives to work informally* című programja keretében, február, kézirat.
- MALONEY, W. F. (2004): *Informality revisited*. World Development. Elsevier, Vol. 32. No. 7. 1159–1178. o.
- MOLNÁR GYÖRGY-KAPITÁNY ZSUZSA (2006): Mobilitás, bizonytalanság és szubjektív jóllét Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 10. sz. 845–872. o.
- NICKELL, S.–BELL, B. (1996): *Would cutting payroll taxes on the unskilled have a significant impact on unemployment?* CEPR Discussion Paper, No. 276.
- OECD (2000): *Literacy in the information age*. OECD–Statistics Canada, Párizs.
- OECD (2003): *Employment Outlook*. OECD, Párizs.
- OECD (2006): *Education at a Glance*. OECD, Párizs.
- PHELPS, E. S. (1994): Low-wage employment subsidies versus the welfare state. *American Economic Review*, Papers and Proceedings, Vol. 84. No. 2. 54–58. o.
- SCHARLE ÁGOTA (2007a): A tényeken alapuló szakpolitika működése egy foglalkoztatást ösztönző program példáján. Megjelent: FAZEKAS KÁROLY–CSERES-GERGELY ZSOMBOR–SCHARLE ÁGOTA (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör*. MTA KTI–OFA, Budapest.
- SCHARLE ÁGOTA (2007b): The effect of welfare provisions on female labour supply in Central and Eastern Europe. *Journal of Comparative Policy Analysis*, No. 9. 157–174. o.
- SNOWER, D. (1994): Converting unemployment benefits into employment subsidies. *American Economic Review*, Papers and Proceedings, Vol. 84. No. 2. 65–72. o.
- SZABÓ PÉTER ANDRÁS (2007): A 2000–2001. évi minimálbér-emelés hatása a jövedelemeloszlásra. *Közgazdasági Szemle*, 5. sz. 397–414. o.
- SZALAI JÚLIA (2007): *Nincs két ország?* Osiris, Budapest.